

CERAMICĂ SIGILATĂ PERGAMENIANĂ DE LA CALLATIS

Octavian BOUNEGRU

În urmă cu câțiva ani semnalăm¹ câteva importuri ceramice, printre care se aflau mai multe vase fragmentare de proveniență pergameniană, din orașele vest-pontice Histria și Tomis. Recent, într-un volum monografic din seria Histria dedicat ceramicii romane timpurii, au fost publicate mai multe vase având aceeași proveniență, anume atelierele pergameniene, inclusiv cele de la Çandarlı². În sfârșit, de curând am mai publicat un mic lot ceramic conținând câteva exemplare din categoria amintită³, printre care și un prim import pergamenian din fortificația de la Halmyris-Murighiol. Așadar, lista importurilor sigilate produse în atelierele de la Pergam descoperite în centrele vest-pontice începe să prindă, tot mai mult, contur. Lipseau, însă, descoperiri similare la Callatis. În urma cercetărilor arheologice din vara anului 2003, desfășurate în apropiere de Muzeul de Arheologie „Callatis” din Mangalia, au fost descoperite, printre altele, trei fragmente ceramice a căror proveniență pergameniană nu poate fi pusă la îndoială⁴. Aceste trei piese fac obiectul notei de față. Atribuirea acestor piese atelierelor din regiunea Pergam se bazează pe rezultatele cercetărilor recente privind problematica sigilatelor orientale, în general, și a grupei de *terra sigillata* pergameniană, în particular, problematică pe care o vom rezuma în cele ce urmează.

În disputele științifice privind originea și dezvoltarea producției de sigilate orientale, problema sigilatelor pergameniene a fost abordată, de cele mai multe ori, doar sub raport terminologic: pornind de la cunoscutul pasaj din Plinius⁵, o

---

¹ O. Bounegru, *Kleinasiatische und östliche keramische Importfunde aus Histria und Tomis* (1. - 3. Jh. n. Chr.), Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, XII/2 (1993), 33 ff.

² Al. Suceveanu, *Histria. Les résultats des fouilles X. La céramique romaine des Ier - IIIe siècles ap. J.-C.*, Bucarest, 2000., pl. 2, 1-2; 4-5; pl. 24, 23-29; pl. 37, 12; fig. 1.

³ O. Bounegru, *Varia Cretaria Pergamena*, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte XXI/2 (2003), 1-10.

⁴ Locația sectorului în care au fost descoperite aceste fragmente este: „CB 2003, I SC IV”. Mulțumim conducerii Muzeului callatian pentru permisiunea de a publica cele trei piese descoperite în anul 2003.

⁵ Plin., *Nat.hist.*, 35, 46, 160: *Maior pars hominum terrenis utitur vasis. Samia etiam nunc in esculentis laudantur; retinent hanc nobilitatem et Arretium in Italia et calicum tantum Surrentum, Asta, Polentia, in Hispania Saguntum, in Asia Pergamum, habent et Trallis ibi opera sua et in Italia Mutina...*

anumită grupă de sigilate orientale având caracteristici tipologice comune, a fost numită „Pergamene” sau „Hellenistic”, respectiv „Roman” Pergamene. Aceste denumiri erau generice, fără să fie puse în legătură cu o adevărată producție de sigilate la Pergam. Descoperirea atelierelor ceramice de la Çandarlı nu a adus lămuriri suplimentare privind această problemă întrucât ceramica produsă în aceste ateliere a fost și, din păcate, încă mai este tratată ca o grupă separată.

Este meritul lui J. Schäfer de a fi identificat primele tipuri ceramice socotite ca produse pergameniene⁶. Un moment decisiv în rezolvarea acestei probleme este publicarea monografiei privind sigilatele pergameniene⁷, în care se face o analiză completă, tipologică și cronologică, a sigilatelor descoperite în cisternele de la Pergam. Considerând că denumirile atribuite sigilatelor orientale (ESA, ESB, ESC) sunt generale și nu totdeauna relevante, autorul volumului amintit deosebește în urma analizei sale o categorie de sigilate pe care o numește, pe bună dreptate, *Pergamenische Sigillata* (=PS). Contextele arheologice sigure în care au fost descoperite aceste vase au permis stabilirea unor repere cronologice precise pentru fiecare din grupele PS. Din păcate, studiul sigilatelor descoperite la Pergam nu a putut fi corelat în acel moment cu descoperirile efectuate în atelierele ceramice situate în imediata apropiere a Pergamului, anume în valea Ketios. Din acest motiv unele aspecte importante ale producției de sigilate de la Pergam au rămas, deocamdată, probleme deschise⁸.

În ultima perioadă de timp, grație cercetărilor sistematice privind marile grupe ceramice produse la Pergam („Applikenkeramik” și *Sigillata*), a cercetărilor din atelierele din valea Ketios⁹ s-a produs o reconsiderare a întregii problematice a producției pergameniene de ceramică fină, atât în epoca elenistică, cât și în epoca romană timpurie. Se poate vorbi de o industrie ceramică structurată pe mai multe nivele, în cadrul căreia poate fi recunoscută organizarea mai multor ateliere ceramice care au funcționat simultan, în zona Pergamului, de exemplu valea Ketios, dar mai ales pe coastă, cum ar fi atelierele de la Çandarlı¹⁰, Elaia și Grynion¹¹. Acest tip de organizare trebuie căutat, probabil, în epoca elenistică târzie, în măsura în care descoperirile arheologice confirmă pentru aceasta epocă existența mai multor ateliere paralele. Dar, poate cea mai importantă concluzie care se degajă din aceste cercetări este aceea că, în mod neîndoielnic, industria ceramică pergamenienă era constituită, cel puțin în epoca romană, dacă nu și mai

⁶ J. Schäfer, *Terra Sigillata aus Pergamon*, AA, 1962, 789-790.

⁷ K. Meyer-Schlichtmann, *Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon. Mitte 2. Jh. v. Chr. - Mitte 2. Jh. n. Chr.*; (Pergamenische Forschungen 6), Berlin – New York 1988.

⁸ *Ibid.*, 13. Una din problemele nelămurite este aceea a identificării produselor atelierelor de la Candarlı.

⁹ O. Bounegru, S. Erdemgil, *Terra-Sigillata-Produktion in den Werkstätten von Pergamon-Ketiostal - Vorläufiger Bericht*, *Istanbuler Mitteilungen*, 48 (1998), 263-277; J. Poblome, O. Bounegru, P. Degryse, S. Erdemgil, *The sigillata manufactories of Pergamon and Sagalassos*, *Journal of Roman Archaeology*, 14 (2001), 143-167; O. Bounegru, *Pottery Industry in the Late Hellenistic Period: A Structural Approach*, *Il Mar Nero*, IV (1999/2000), 2003, 117-126.

¹⁰ S. Loeschke, *Sigillata-Töpfereien in Çandarlı*, *Athenische Mitteilungen*, 37 (1912), 344 ff.

¹¹ J.-Y. Empereur, M. Picon, *Figlina*, 7 (1986), 144-145.

devreme, dintr-o pluralitate de instalații de olărit (ateliere), pe care le numim „centre de producție”, grupate într-o „regiune de producție” bine definită din punct de vedere tipologic și cronologic. Considerăm, așadar, că un anumit vas este *de producție pergameniană și este fabricat în atelierelor din valea Ketios, de la Çandarlı, de la Elaia, de la Grynion, sau din alte centre încă neidentificate.*

Cele trei fragmente ceramice descoperite la Mangalia sunt produse tipice pentru atelierelor pergameniene. Mai întâi, toate sunt acoperite cu un firnis de cea mai bună calitate, compact și strălucitor, de culoare brun-roșcată cu reflexii ciocolatii în unele porțiuni. Acesta reprezintă un prim și semnificativ indiciu în legătură cu zona de producție amintită, câtă vreme s-a constatat că vasele cu firnis brun-roșcat reprezintă peste 40% din producția pergameniană de *terra sigillata*¹². Din punct de vedere tipologic, avem de-a face cu trei forme complet diferite, un kantharos, un bol și un caliciu.

Prima piesă este un picior de kantharos, destul de înalt și profilat cu două caneluri accentuate în partea inferioară (fig. 1, 1). Este vorba despre un exemplar destul de rar, atestat însă în repertoriul de forme pergameniene în variante apropiate. Cea mai apropiată analogie este tipul „K 3” din repertoriul prezentat de C. Meyer-Schlichtmann, corespunzător tipului 11 din descoperirile lui S. Loeschke de la Çandarlı, datat între 25 a. Chr. și 50 p. Chr.¹³. Este extrem de interesantă, pe de altă parte, observația că această formă a putut fi preluată în atelierelor pergameniene din toreașica elenistică târzie¹⁴, ceea ce ar reprezenta o nouă confirmare a influențelor toreașicii de tradiție alexandrină asupra producției de ceramică fină din centrele micro-asiatice.

Cea de-a doua piesă, un mic bol cu fundul profilat, are o canelură pronunțată, iar partea inferioară a corpului este unghiulară (fig. 1, 2). Lipsesc umărul vasului și buza. Acest vas face parte dintr-o serie relativ abundentă de boluri pergameniene, având profilul rotunjit și fabricate chiar în atelierelor ceramice din valea Kestel. În tipologia lui C. Meyer-Schlichtmann acest exemplar corespunde cu N 40¹⁵. Aria de difuziune a acestor boluri este destul de largă, ele fiind întâlnite atât în nordul Mării Negre¹⁶, cât și la Atena¹⁷. Datarea acestei forme ceramice este aproximativ 25 a. Chr. – 50 p. Chr., dar se pare că perioada de maximă dezvoltare se plasează în epoca lui Augustus¹⁸.

Bolul prezentat mai sus are imprimată în interior, într-un cartuș rectangular, o șampilă de producător: XARIC. Este vorba nu de numele unui olar, ci de o urare, frecvent întâlnită în cadrul grupei sigilatelor micro-asiatice, atât la

¹² C. Meyer-Schlichtmann, *op.cit.*, 16.

¹³ *Ibid.*, 71-73.

¹⁴ *Ibid.*, 73; cf. E. Pernice, F. Winter, *Der Hildesheimer Silberfund*, Berlin 1901, Nr. 19.

¹⁵ C. Meyer-Schlichtmann, *op.cit.*, 114, Kat 188.

¹⁶ T. Knipowitsch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia*, Frankfurt am Main 1929, Typ 28.

¹⁷ H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology (The Athenian Agora V)*, Princeton New Jersey 1959, G 18.

¹⁸ C. Meyer-Schlichtmann, *op.cit.*, 114.

Pergam¹⁹, Efes²⁰, Samos²¹ și Priene²², cât și la Isthmia²³, Tarsus²⁴ și Antiochia²⁵. Ștampila XARIC este atestată pentru prima oară printre ștampilele de producător din atelierele de la Pergam – valea Ketios. Exemplarul de la Callatis este, astfel, deosebit de important întrucât confirmă folosirea acestui tip de ștampilă de către olarii pergamenieni.

Din cel de-al treilea vas s-a păstrat doar buza ușor evazată și o parte din umăr (fig. 1, 3). Este vorba de un caliciu a cărui buză are un profil extrem de rafinat, având o îndelungată tradiție în ceramica pergameniană²⁶. Este dificil de spus, în stadiul actual al cercetării, dacă Pergamul era singurul loc de origine al acestui foarte interesant exemplar. Este sigur că el era produs în atelierele din valea Ketios. Unele observații mai vechi²⁷ arată, însă, că acest tip pare să fi fost produs, poate încă de la începutul secolului al II-lea a. Chr., și la Tarsus, iar mai târziu chiar la Atena. Oricum, avem de-a face cu un tip ceramic care a avut o largă răspândire în Orientul elenistic și roman, după cum o dovedesc paralele relativ numeroase: Tell Anafa²⁸, Samaria²⁹, Assos³⁰, Delos³¹, Corint³², Haltern³³ și chiar Tomis³⁴, pentru a le menționa doar pe cele mai cunoscute. Datarea vasului de la Mangalia nu depășește epoca lui Augustus, mai precis în a doua jumătate a secolului I a. Chr.

Ceea ce frapează la acest mic, dar relevant lot ceramic este omogenitatea sa, atât din punct de vedere cronologic, cele trei vase prezentate plasându-se aproximativ în aceeași etapă, cât și al originii pergameniene a vaselor. Apreciem că, prin această descoperire, se câștigă noi informații despre legăturile economice directe, stabilite prin aceste importuri, dintre Callatis și zona Pergamului din epoca lui Augustus sau imediat după aceea, o perioadă atât de puțin cunoscută a orașelor vest-pontice.

¹⁹ J. Schäfer, *op.cit.*, 800.

²⁰ *Forschungen in Ephesos*, Wien 1906, Nr. 46-51;

²¹ W. Technau, *Griechische Keramik im Samischen Heraion*, Athenische Mitteilungen, 54 (1929), 63.

²² R. Zahn, în: Th. Wiegand - H. Schrader, *Priene*, Berlin 1904, 436, Nr. 148.

²³ J. M. Peppers, *Selected Roman Pottery* (Isthmia Excavations), London 1979, X 366.

²⁴ H. Goldmann, *Excavations at Gözlu Kule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton New Jersey 1950, 288, Nr. 960.

²⁵ F. O. Waagé, *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria*, în: *Antioch-on-the-Orontes IV 1*, Princeton New Jersey 1948, P 566.

²⁶ C. Meyer- Schlichtmann, *op.cit.*, 169; S. Loeschke, *op.cit.*, Typ 10.

²⁷ H. Goldmann, *op.cit.*, 217; H. S. Robinson, *op.cit.*, 27.

²⁸ K. W. Slane, *The Fine Wares*, în: *Tel Anafa II.i. The Hellenistic and Roman Pottery* (Journal of Roman Archaeology 10), Ann Arbor 1997, FW 495.

²⁹ K. M. Kenyon, *Roman and Later Wares I. Terra Sigillata*, în: *The Objects from Samaria-Sebaste, Reports of the Work III: The Objects from Samaria*, London 1957, 342.

³⁰ M. Zelle, *Die Terra Sigillata aus der Westtor-Nekropole in Assos* (Asia Minor Studien 27), Mainz, 1997, 596.

³¹ Ph. Bruneau, *La Vaisselle* în: *L'Ilot de la Maison des Comédiens* (Explorations Archéologiques de Délos XXVII), Paris 1970, D 99.

³² J. W. Hayes, *Roman Pottery from the South Stoa at Corinth*, *Hesperia* 42 (1973), 455, Nr. 156.

³³ S. Loeschke, *Keramische Funde in Haltern*, *Mitteilungen des Altertumskommission für Westfalen*, 5 (1909), Typ 18.

³⁴ O. Bounegru, *Kleinasiatische und östliche keramische Importfunde...*, 41, Abb. 4, 1.

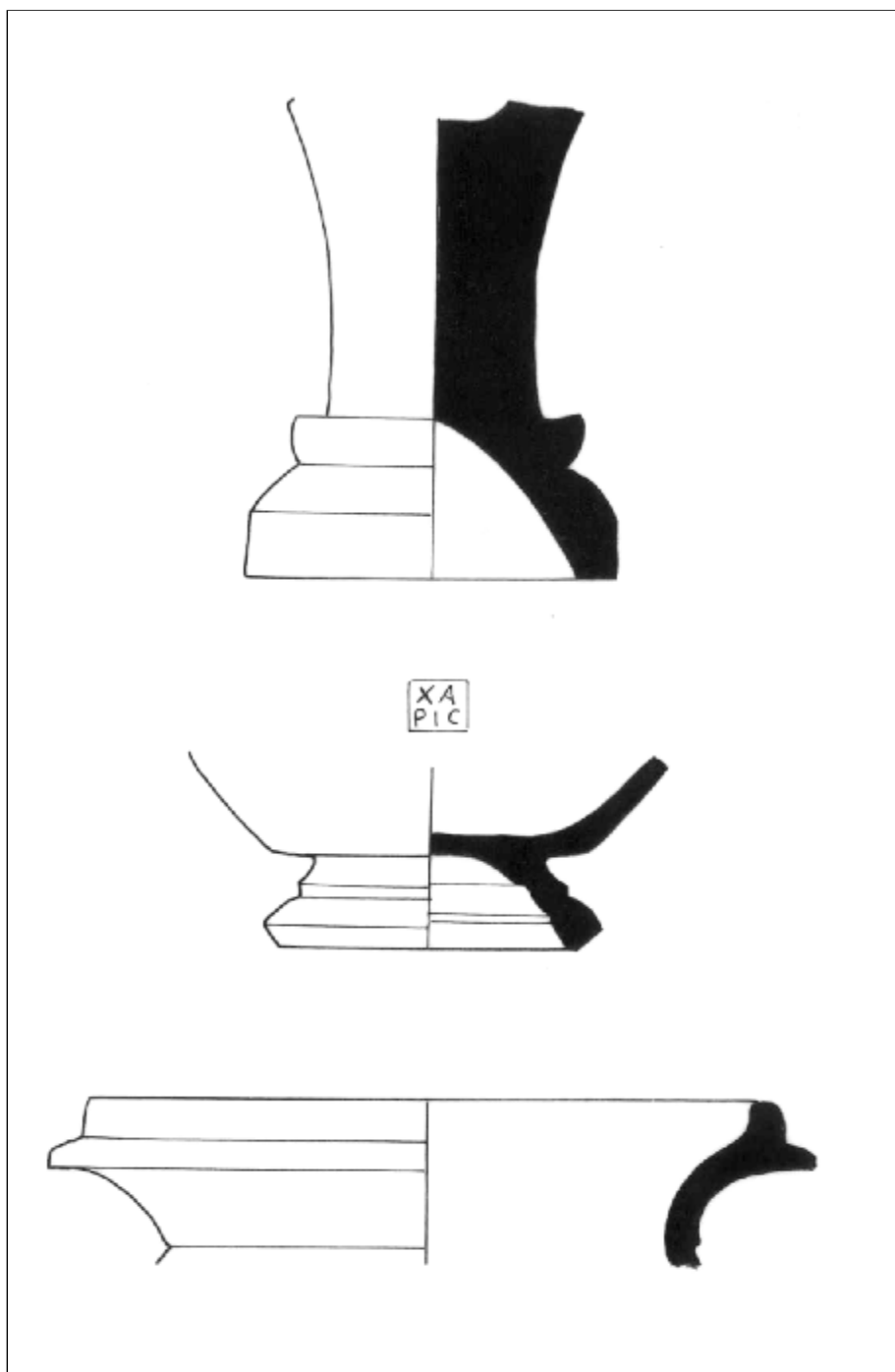

Fig 1,1-3 - Terra sigillata pergameniană de la Callatis

CÉRAMIQUE SIGILLÉE PERGAMENIENNE DE CALLATIS

Résumé

Durant les recherches archéologiques de 2003 du périmètre *extra muros* de la cité de Callatis on a découvert, entre autres, trois fragments de sigillées orientales à vernis brun-rougeâtre (kantharos, bol et calice) appartenant sans nul doute aux ateliers céramiques pergaméniens. L'intérêt majeur de ces découvertes consiste, d'une part, dans le fait qu'il s'agit de premières importations céramiques en provenance de la zone de Pergame trouvées à Callatis, et d'autre part que celles-ci appartiennent à la série des découvertes datées entre 50/25 av. J.-C et 50 ap. J.-C.

ILLUSTRATIONS

Fig 1, 1-3: Sigillées pergaméniennes de Callatis